

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА

У статті обґрунтовується сутність проблеми толерантності як психологічного феномену та визначено її поняття. Розглянуто теоретичні засади поняття толерантності та виокремленні її психологічні особливості. Проаналізовано підходи до визначення поняття «толерантність». Розглянуто декілька підходів щодо розуміння сутності феномену толерантності, а саме: психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний, когнітивний.

Ключові слова: толерантність, терпимість.

Постановка проблеми. Формування та становлення України як багатонаціональної демократичної та правової держави обумовлює необхідність консолідації суспільства на засадах мирного і толерантного співіснування різних соціальних груп і прошарків населення. В періоди значних економічних, політичних та освітніх змін, нестабільності, яку ми можемо спостерігати у сучасному суспільстві сьогодні, відбувається загострення проблеми національної самосвідомості, етнічної ідентичності, зокрема міжетнічної толерантності.

Тим часом толерантність є основною умовою взаємовідносин і діяльності в полікультурному світі. Саме тому ми вбачаємо, що проблема формування міжетнічної толерантності набуває своєї актуальності.

Аналіз стану розробленої проблеми. Проблему толерантності досліджували багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, у сучасній психології зазначена проблема вивчається в контексті дослідження особистісної обумовленості суспільної свідомості (В. Лабунська, С. Максименко, Т. Скріпкіна), міжетнічної взаємодії та міжкультурної комунікації (Ф. Бацевіч, С. Бондирева, О. Євтух, Л. Ільченко, А. Садохін, Г. Солдатова, І. Стернін), педагогічної взаємодії та взаємовідносин у малих групах (Є. Клепцова, Я. Коломинський, Є. Ляска, О. Матієнко, С. Ярмійчук), соціально-психологічної стійкості (Ф. Василюк, С. Головін, А. Зімбулі, В. Золотухін, Ю. Іщенко, О. Лурія, В. Петрицький), комунікативної сфери особистості (О. Асмолов, Л. Банах, В. Бойко, С. Бондирева, Б. Гершунський, О. Грива, М. Джерелієвська, Л. Журавльова, А. Скок), у контексті професійної підготовки (О. Грива, О. Саннікова, Ю. Тодорцева, О. Чебикін). Окремим напрямом психологічних досліджень є вивчення толерантності до невизначеності (А. Гусєв, Є. Луковицька, П. Лушин, Н. Шалаєв) та фрустраційної толерант-

ності (А. Большакова, Л. Мітіна, Ю. Попик, О. Холодова).

У зарубіжній психології багато досліджень тематично близькі до проблематики толерантності. Це роботи з проблем стресостійкості та соціальної адаптації (С. Кобейса, Р. Page, Т. Холмс), механізмів і проявів агресії (А. Басс, Л. Берковіч, Х. Хекхаузен), національної, релігійної та расової нетерпимості, ксенофобії (Т. Адорно, Г. Айзенк, М. Боуен, Т. Нельсон), механізмів емпатії (Е. Еріксон, К. Роджерс) тощо.

Мета статті: вивчення теоретичних засад поняття толерантності та виокремлення його психологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зацікавленість у толерантності як прояву людської психіки та соціального життя виникла порівняно недавно, що істотною мірою обумовлює факт її недостатньої відомості.

У психологічній науці існує декілька підходів щодо розуміння сутності феномену толерантності. Аналіз літератури показав, що серед них виділяють психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, когнітивний.

З точки зору психофізіологічного підходу деякі автори виходять із того, що існує природна толерантність, яка розвивається на основі біологічного фактору розвитку особистості. Його вплив з'ясований у численних роботах видатних психофізіологів, таких як: Е. Голубева, В. Мерліна, В. Небиліцина, В. Русалова, Л. Собчик, Б. Теплова та ін. [17]. У їхніх працях знаходить свій розвиток ідея про значущість вроджених якостей центральної нервової системи людського мозку і його фізіологічних особливостей у формуванні інтелектуальних і творчих здібностей. Г. Олпорт порівнював закономірності, властиві стійкій структурі особистості, з гомеостатичними процесами цілісного людського організму [15]. Б. Ананьєв розглядав особистість

як цілісне поняття, що включає в себе єдність біологічних і соціальних чинників, зазначаючи також, що взаємодія біологічного та соціального начал у формуванні особистості проявляється не лише в перші дні й роки існування людини, але продовжується все її життя.

Проведені Л. Собчик [17] дослідження показали, що з широкого спектру вражень про навколишній світ кожна людина притаманними саме їй індивідуальними способами сприйняття обирає і засвоює певну інформацію, акцентуючи свою увагу на одних явищах і нехтуючи іншими. Ця індивідуальна вибірковість по відношенню до явищ навколишнього світу та особистий стиль засвоєння отриманої інформації створюють підґрунтя для формування різних, по-своєму неповторних особистостей за однакових умов. В основі такого індивідуально окресленого стилю сприйняття, переробки та відтворення інформації про світ, що пізнається, трансформуючись у думки, переживання і вчинки людини, лежить та провідна тенденція, що пронизує всі рівні особистості: і найнижчі (біологічні), і її характерологічну структуру, і найвищі рівні, якими є соціальна спрямованість та ієрархія цінностей людини. Тобто природна толерантність розвивається як на основі біологічного фактору, так і під впливом зовнішніх факторів, що і робить особистість адаптивною та стійкою.

Інтеракційний підхід. Російські дослідники А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова вказують, що в науковій літературі толерантність розглядається перш за все як повага та визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатовимірності та різноманітності людської культури, норм, вірувань та відмова від зведення цієї різноманітності до одноманітності чи будь-якої однієї точки зору. Толерантність передбачає готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з іншими на основі згоди. Толерантність не зводиться до індиферентності, нехтування власних інтересів. Вона передбачає взаємність та активну позицію всіх зацікавлених сторін. Толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси і готова їх захищати, але водночас з повагою ставиться до позицій і цінностей інших людей [2]. У якості критеріїв толерантності пропонуються: рівноправ'я, взаємоповага, рівні можливості, співробітництво та солідарність у вирішенні спільних проблем і т. ін.

Визначення толерантності А. Асмолова та Г. Солдатової збігаються та бачаться вченими як повага та визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатовимірності та різноманітності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності або переважання якоїсь однієї точки зору [1].

Важливою для нашої роботи є точка зору на проблему толерантності О. Клепцовой, яка вважає, що певну невизначеність у трактуваннях терпимості та толерантності можна зняти, якщо виходити з наступних положень:

1. Терпиме й толерантне ставлення актуалізується тоді, коли думки, оцінки, вірування, поведінка інших людей не збігаються з думками, оцінками очікуваннями суб'єкта взаємодії, що поєднує дані поняття.

2. Поняття «терпимість» і «толерантність» різняться за психологічними механізмами, які лежать у їх основі; до них відносять терпіння і прийняття. Провідним механізмом толерантності є терпіння (витримка, самовладання, самоконтроль), що дає можливість знизити поріг чутливості до несприятливих факторів. Прийняття як інший механізм толерантності відступає на другий план, а в деяких випадках може взагалі не актуалізуватися. Провідним механізмом терпимості, навпаки, стає прийняття як даності (розуміння, емпатія, асертивність), терпіння ж, відступаючи на другий план, не втрачає при цьому свого потенціалу і активно використовується особистістю. Також відзначає ці два поняття те, що вони виконують різні функції.

3. Толерантність дає можливість пристосуватися до несприятливих факторів, тобто вона має адаптивний характер. Терпимість, крім адаптивної, виконує ще й активну функцію, тобто дає можливість змінювати чужу думку, поведінку іншої людини, але без застосування засобів примусу. Терпиме й толерантне ставлення актуалізується тоді, коли думки, оцінки, вірування, поведінка інших людей не збігаються з думками, оцінками, очікуваннями суб'єкта взаємодії, це об'єднує дані поняття [11].

В. Бойко вводить поняття комунікативної толерантності, під яким розуміється характеристика ставлення особистості до людей [4; 5].

Особистісний підхід. Дослідження феномену толерантності як комплексу особистісних цінностей у психології було започатковано в працях Т. Адорно, Е. Фрома, Г. Олпорта [10; 15; 20; 22]. У праці Т. Адорно «Дослідження авторитарної особистості» розвивається концепція синдрому авторитарного типу особистості. Згідно з цією концепцією людина, яка має упередження щодо будь-якої меншості у суспільстві, схильна до інших упереджень, забобонів, проявів інтолерантності до іноземців загалом. Така особистість виявлятиме нетерпиме (інтолерантне) ставлення до «чужих» – не членів своєї групи. Тобто сприятливим ґрунтом для формування авторитарної особистості є нетерпимість та інтолерантність до інших. Відповідно, ознаки авторитарної особистості є на протилежному полюсі щодо тих, якими володіє толерантна особистість.

Е. Фром у своїй книзі «Втеча від свободи» розвинув далі концепцію Т. Адорно про авторитарну особистість. Він намагався пояснити виникнення нацистського руху в Німеччині через переважання людей із властивостями характеру авторитарної особистості. На думку Е. Фрома, людям такого психічного складу властиві протилежні види ставлення до керівництва та підлеглих. Відповідно, до тих, хто є вищим за статусом, авторитарна особистість виявляє ставлення підлабузництва чи «прислужування», а до тих, хто є нижчим, – ставлення у формі поведінки зверхності [21].

У праці «Мистецтво любові» Е. Фром зазначав, що розвиток позитивної свободи в становленні особистості здійснюється через любов і працю. У природі людини закладені життєво важливі потреби: свобода та безпека. Взаємодія людей у соціумі, за Е. Фромом, створює п'ять типів характеру. Серед них чотири типи мають непродуктивний характер: рецептивні, експлуатуючі, накопичувальні, ринкові. П'ятий тип характеру є соціально-продуктивним, він відображає ідеальний розвиток людини. Соціально-продуктивному типові властиві позитивні та корисні вчинки, незалежне, творче, спокійне мислення, чесна та любляча поведінка [23].

Переважаючі в суспільстві продуктивного типу створить гуманістичне суспільство, що функціонуватиме на засадах толерантності та може бути створене за умови втілення соціальної реформи. За Е. Фромом, досконале суспільство – це суспільство, у якому будуть задоволені основні потреби людини. Отже, важливою детермінантою становлення толерантності є мотиваційна сфера особистості, адже задоволення потреб особистості створює позитивний емоційний супровід, що виражається через продуктивний стиль життя та, відповідно, толерантне ставлення до оточення.

На думку С. Бондирєвої та Д. Колесова, які ввели опозицію «толерантність – інтолерантність» і сформулювали поняття в контексті базових понять психології, ці поняття є головними проявами небайдужості [6; 7; 8].

Толерантність та інтолерантність є взаємозворотними поняттями: чим більше індивід толерантний, тим менше він інтолерантний. Як особливе відношення толерантність формується на основі оцінки об'єкта чи індивіда завдяки постійному зв'язку з об'єктом чи індивідом. Отже, справедливою є формула: зв'язок – оцінка – ставлення – поведінка (намір), толерантна чи інтолерантна. Толерантність як ставлення породжує довіру, готовність (установку) до компромісу (співробітництва), радість, комунікабельність, дружельюбність. Інтолерантність як ставлення виявляється в негативізмі, недоброзичливості, негативних емоціях: гніву, досаді, ворожості. Толерантність – здатність

індивіда сприймати без агресії думки, що відрізняються від його власних, а також особливості поведінки та зовнішності інших індивідів.

Інтолерантність також може бути природною у випадку різко негативної оцінки індивідом об'єкту. Толерантність не завжди благо, оскільки може бути проявом безпринциповості, тоді як інтолерантність – проявом принципності.

Психологи використовують поняття толерантності для позначення здатності зрозуміти іншу людину, відчувати та розуміти її відчуття й емоції. У цьому сенсі толерантність розкривається через поняття дружельюбності, спокою, мирної налаштованості як антиподів агресивності, дратівливості.

Толерантні та інтолерантні риси отримують широке висвітлення у теорії Г. Олпорта. Особистість, якій властивий значний розрив між уявленнями про «Я-ідеальне» та «Я-реальне», зазвичай є толерантною. Вона більш критично ставиться до себе, розуміє свої позитивні та негативні сторони, не звинувачує оточення в своїх проблемах, внаслідок чого потенціал саморозвитку в неї звичайно вищий. В інтолерантній особистості «Я-ідеальне» та «Я-реальне» майже збігаються. У цьому випадку людина вважає, що їй не потрібно вдосконалюватися. При виникненні проблем або життєвих криз інтолерантна особистість завжди звинувачує оточення чи надприродні сили, тільки не саму себе. Відповідальність за події, які відбуваються у її житті, покладається на інших, зокрема на астрологію, долю.

Характерологічна риса звинувачувати інших у власних проблемах становить, за Г. Олпортом, ґрунт для формування упереджень. Постійне відчуття небезпеки з боку соціального оточення властиве авторитарному типові особистості. Інакше кажучи, вона не може жити в повноцінній злагоді з самою собою та навколишнім середовищем. Толерантна особистість живе з відчуттям безпеки та захисту, їй притаманні психологічна захищеність, впевненість і переконаність у можливості вирішення будь-яких проблем. Така особистість позитивно налаштована до світу. Вона визначає та любить світ у багатогранності, здатна йти на компроміс. Інтолерантна особистість є доволі категоричною, вона чітко розмежує: хороше – погане, свої – чужі.

Вчення про толерантність І. Гріншпуна поєднує засади як інтеракційного, так і особистісного підходу. І. Гріншпун так визначає толерантність: «Толерантність означає наявність певного буттєвого простору, у межах якого людина відкрита для взаємодії зі світом без втрати почуття збереження власного Я» [9]. Розглядаючи толерантність як характеристику індивіда, важливо зазначити її багатоаспектність і багатомірність. І. Гріншпун, характеризуючи індивідуальні особливості толерантності, виділяє такі параметри, як:

1) об'єктна віднесеність толерантності – диференційоване виявлення толерантності відносно різних об'єктів і впливів різноманітного типу;

2) фокус толерантності – типологічна характеристика, що позначає стилістичну близькість або до «відкритості», або до «резистентності», або їх баланс;

3) стійкість толерантності – часова характеристика;

4) динамічність толерантності – мінливість діапазону толерантності в часі та параметри цієї мінливості.

Одним із найбільш розроблених у сфері психології питань є питання психологічних характеристик толерантної людини. Останні роки за кордоном з'явилося декілька наукових праць, де досить широко описані передумови, чи психологічні основи толерантності особистості. Серед таких передумов називають такі психологічні характеристики: позитивна самооцінка, інтернальність, критичність, когнітивна складність.

Зазначені параметри взаємопов'язані. На думку І. Гріншпуна, індивід має деякі можливості (здатності) для взаємодії та збереження і спонукальні сили в тому та іншому напрямі. Відповідно, можна говорити про толерантність як характеристику індивіда в двох планах: толерантність як тенденцію (потребу) і толерантність як можливість (здатність).

Толерантність означає наявність певного суттєвого простору, у межах якого людина відкрита для взаємодії зі світом (переважно з іншими людьми) без втрати відчуття цілісності свого Я (Его-ідентичності). Толерантність як особистісна властивість передбачає широкий діапазон цього простору, його стійкість у часі, динамічність.

Простір толерантності – інтолерантності багатовимірний, у різних вимірах діапазон може не збігатися. Виділяють наступні взаємопов'язані виміри толерантності:

1) вимір установчий, де співвідноситься з не-свідомими еталонами ставлення до себе, до міжособистісних і міжгрупових відносин, які опосередковують формування особистості;

2) вимір безпосередніх відносин, які являють собою усвідомлені й активні зв'язки людини зі світом – переважно з іншими людьми;

3) когнітивний вимір, який означає здатність розуміти особистісні особливості як у змістовному, так і в структурному плані;

4) рефлексивний вимір, який означає здатність до перебудови неадекватних настанов, відносин, вчинків;

5) вольовий вимір, який визначається сформованістю засобів саморегуляції в ситуації фрустрації;

6) поведінковий вимір, який містить вчинки, спрямовані на встановлення контакту, уникнення

непродуктивних конфліктів або продуктивне їх вирішення.

Толерантність в одному вимірі може поєднуватись з проявами інтолерантності в іншому.

Досягнення високого рівня розвитку толерантності в кожному з перелічених вимірів є вкрай складним завданням. Очевидно, що ставлення до світу в цілому, в тому числі на рівні міжособистісному та міжгруповому, опосередковане особистісними нормами та цінностями, про оцінку яких і йдеться при обговоренні різних вимірів толерантності. Прийняття себе, прийняття інших, прийняття світу, соціальний інтерес, креативність, демократизм, метамотивованість – більшість з перелічених характеристик «особистості, яка самоактуалізується», за А. Маслоу, близькі толерантній особистості.

Методологічною основою терпимості й толерантності є гуманістичний підхід у психології, що знайшло відображення в працях А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла.

У роботах А. Маслоу поняття толерантності розглядається як один із можливих шляхів самоактуалізованої особистості. Самоактуалізація вченим розглядається як можливість вибору, особистого росту, можливість приймати себе та інших людей такими, які вони є, можливість встановлення з оточенням доброзичливих особистих стосунків. Згідно з його дослідженнями самоактуалізованим людям притаманна низка характеристик: ефективно сприйняття реальності, що розуміється як здатність неупереджено, адекватно, беземоційно відноситись до дійсності та оточуючих людей; сприймання себе, прийняття людства в цілому та інших людей; природність, безпосередність, простота поведінки; автономність від оточення та культури. Самоактуалізовані люди покладаються на власний потенціал, у них високо розвинені самодисципліна, активність, відповідальність. Їхня внутрішня сила дозволяє не зважати на соціальні умовності, почесні, високий статус, популярність і престиж, оскільки найважливішим є саморозвиток та внутрішній ріст [12; 13].

Таким чином, ґрунтуючись на зазначених вище характеристиках та особливостях самоактуалізованих людей, ми можемо стверджувати, що їм властива така риса особистості, як толерантність. Адже вона виступає одним із шляхів для розуміння себе та інших у процесі саморозвитку. Прийняття себе та інших такими, які вони є, тим самим сприяє побудові гармонійних і дружніх стосунків на основі доброзичливості.

Засновник гуманістичної психології К. Роджерс поєднує термін «емпатія» з толерантністю, зокрема характеризує його як «відсутність гордовитості», а також схильність надавати допомогу оточуючим у вирішенні різних проблем без тиску та директиви. Такими характеристиками вчений

наділяє «повноцінно функціонуючу особистість». Лише за умови повного прийняття іншої людини, бажання її зрозуміти та допомогти стираються протиріччя між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», що сприяє самоактуалізації особистості та, як наслідок, розвитку толерантності як моральної якості особистості. Терпимість, побудована на основі емпатії, включає в себе відкритість, самодостатність, співпереживання, тактовність, почуття гумору та власної гідності, що означає прагнення особи до визнання різних поглядів та позицій. Внаслідок цього витісняються негативні прояви рис характеру, такі як цинізм, байдужість, гордість, егоїзм, агресивність, ворожість [16].

На думку В. Франкла, який показує процес духовного розвитку людини, що рухається шляхом пошуку та реалізації смислів, терпимості відводиться роль невід'ємної частини даного розвитку. Цей розвиток має цілісний характер, який виражається в досягненні цінностей, хвилювань, відносин і розгортається в напрямі досягнення свободи, незалежності, гнучкого реагування на обставини життя, що змінюються [19].

Соціально-психологічний підхід. На думку В. Москаленко, соціально-психологічними характеристиками толерантності є неупередженість в оцінці різноманітних подій і думок, терпимість до особливостей людей, здатність забезпечувати комунікативну компетентність під час спілкування [14].

В. Соколов визначає толерантність як певну світоглядну та морально-психологічну установку особистості на те, у якій мірі їй приймати чи не приймати різні (перш за все чужі) ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки і т. ін. [18]. Основна суть толерантності – терпимість до чужого, іншого. Толерантність як властивість може бути притаманна не тільки окремій особистості, але й соціальній групі, суспільству в цілому.

Відповідно до точки зору Г. Бардієр, правильно трактувати толерантність не як терпимість, а як «повагу – розуміння – прийняття», як свідоме прагнення до злагоди [3]. Г. Бардієр розглядає толерантність у межах соціальної психології та вважає, що толерантність можна розглядати як соціальну установку; як ставлення особистості, включаючи ставлення до себе, до людей, до своєї діяльності; як причину або наслідок захисних механізмів особистості (раціоналізації, ідентифікації, заперечення, витіснення, проєкції та ін.); як властивість особистості, її ціннісну орієнтацію та світогляд.

Когнітивний підхід до толерантності пов'язаний з такими ознаками, як когнітивна складність (Д. Бірі, Д. Келлі), яка стає базисом для можливості людини сприймати світ і явища у їх різнобічності та розмаїтті. Тому знайомство людини з різними культурами, проявами різних людей і сприйняття

їх як таких, що мають право на існування та розвиток, стає невід'ємною частиною формування толерантності людини.

Так, у трактуванні М. Бумера толерантність являє собою органічну частину діалогу між Я і Ти, у ході якого відбувається справжня зустріч у відносинах, позиціях і можливостях. Тому ця категорія неодмінно пов'язана з комунікативними процесами в міжособистісних стосунках.

Таким чином, спроби етимологічного аналізу слова «толерантність» і змістовних його аспектів демонструють широкий спектр значень з використанням у різних контекстах, зокрема психологічному та соціально-психологічному.

Отже, ряд вчених О. Асмолов, С. Бондирева бачать в толерантності ціннісну позицію в ставленні до себе та інших. У корені толерантних відносин між людьми лежить сприйняття індивідуальності (своєї чи іншої) як цінності. Толерантною людиною інший сприймається як цінність.

Одним з обов'язкових пунктів при розгляді толерантності є смисл. Багато вчених, які вивчали феномен смислу, доходили до висновку про його позитивний вплив на життя та розвиток людини. Провідні психологи (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн) показали, що смислова сфера відіграє вирішальну роль щодо діяльності людини та її життя взагалі.

З досліджень даного питання Б. Братуся, Ф. Василюка, А. Маслоу, В. Франкла та інших вчених можна зробити висновки про те, що смислова сфера людини неодмінно пов'язана з її толерантністю. Осмислення своєї поведінки та себе як суб'єкта комунікацій і діяльності дозволяє людині робити вибір у характері своєї життєдіяльності.

Аналіз літератури (А. Асмолов, О. Клепцова, В. Москаленко, Л. Собчик, Г. Солдатова та ін.) показав, що використання терміну «толерантність» в психології орієнтує на два розуміння:

1. Позначення індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає в здатності до збереження саморегуляції під впливом факторів середовища, котрі викликають фрустрацію.

2. Позначення здатності до неагресивної поведінки стосовно іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого.

Отже, з психологічного погляду толерантність – це здатність особистості в комунікативних ситуаціях незбігу думок, оцінних суджень, поведінки, вірування тощо управляти зниженням чутливості до об'єкта, що відбувається завдяки механізмам терпіння (співробітництва, взаємодії, поблажливості, компромісів).

Висновки. Аналіз і систематизація літератури дозволили зробити певні висновки.

1. У психологічній науці виділяють декілька підходів до вивчення проблеми толерантності: психофізіологічний (Е. Голубева, В. Мерлін, В. Не-

биліцин, В. Русалова, Л. Собчик, Б. Теплова та ін.); інтеракційний (А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова); особистісний (Т. Адорно, Е. Фром, Г. Олпорт); гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл); когнітивний (Д. Бірі, Д. Келлі).

2. Визначення поняття толерантності, а саме: толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, визначальна його здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємин з собою та з навколишнім світом. Це визначення передбачає розгляд толерантності в широкому діапазоні: від її розуміння як нервово-психічної стійкості до її оцінки як етичного імперативу особи. Ми вважаємо, що саме таке розуміння толерантності передбачає виховання психологічно стійкої, емоційно й етично зрілої особистості. А отже, розвивати толерантність можливо за допомогою формування та розвитку психологічної стійкості, системи позитивних установок, емпатії, миролюбності.

Перспективи подальших розвідок полягають у поглибленні вивчення психологічних особливостей толерантності та виокремленні компонентів міжетнічної толерантності в студентському середовищі.

Література:

1. Асмолов А. О смыслах понятия «толерантность» / А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова // *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. – 2001. – Вып. 1. – С. 8–18.
2. Асмолов А. О смыслах понятия «толерантность» / А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова // *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. – 2001. – Вып. 1. – С. 8–18.
3. Бардиер Г. Бизнес – психология / Г. Бардиер. – М. : Генезис, 2002. – 412 с.
4. Бойко В. Коммуникативная толерантность : [метод. пособие] / В. Бойко. – СПб. : МАПО, 1998. – 23 с.
5. Бойко В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В. Бойко. – М. : Филин, 1996. – 472 с.
6. Бондырева С. Толерантность (введение в проблему) / С. Бондырева, Д. Колесов. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 240 с.
7. Бондырева С. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / С. Бондырева // *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений*. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – С. 9–10.
8. Бондырева С. Толерантность. Введение в проблему / С. Бондырева, Д. Колесов. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2003. – 239 с.
9. Гриншпун И. Понятие и содержательные характеристики толерантности / И. Гриншпун // *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений*. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – С. 34–35.
10. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
11. Клепцова Е. Психология и педагогика толерантности : [учеб. пособие] / Е. Клепцова. – М. : Академический проект, 2004. – 176 с.
12. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. А. Тетлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
13. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – пер. с англ. – М. : Рефл-бук ; Ваклер, 1997. – 304 с.
14. Москаленко В. Социальная психология / В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
15. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М. : КСП ; СПб. : Ювента, 1999. – 345 с. ; *Социальная психология* / под ред. С. Московичи ; пер. с фр. Т. Смолянской. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.
16. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия / К. Роджерс. – М. : Рефл-бук, 1997. – 320 с.
17. Собчик Л. Диагностика межличностных отношений: модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири / Л. Собчик // *Методы психологической диагностики*. – М. : ВНИИТЭМР, 1990. – Вып. 3. – С. 3–15.
18. Соколов В. Толерантность: состояние и тенденции / В. Соколов // *Социальная культура: социологические исследования*. – 2003. – № 8. – С. 54–63.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 372 с.
20. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с нем. Э. Телятникова. – М. : ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 672 с.
21. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя / Э. Фромм. – пер. с англ. – М. : Изидда, 2004. – 399 с.
22. Фромм Э. Иметь или быть? Ради любви к жизни / Э. Фромм ; пер. с англ., предисл. П. Гуревича. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 384 с.
23. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм ; пер. с англ. под ред. Д. Леонтьева. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – 224 с.

Залановская Л. И. Анализ теоретико-методологических подходов к проблеме толерантности как психологического феномена

В статье обосновывается сущность проблемы толерантности как психологического феномена и определяется ее понятие. Рассмотрены теоретические основы понятия толерантности и выделены психологические особенности. Проанализированы подходы к определению понятия «толерантность». Рассмотрены несколько подходов к пониманию сущности феномена толерантности, а именно: психофизиологический, интеракционный, личностный, гуманистический, социально-психологический, когнитивный.

Ключевые слова: толерантность, терпимость.

Zalanovskaya L. I. Analysis of the theoretical and methodological approaches of tolerance problem as a psychological phenomenon

Formation and establishment of Ukraine as a multinational democratic and legal state necessitates the consolidation of society on the basis of a peaceful and tolerant coexistence of different social groups and layers of society. In periods of economic, political and educational changes, instability, we can observe in society today, there is a growing problem of national identity, ethnic identity, particularly ethnic tolerance. Meanwhile, tolerance is essential relationships and work in a multicultural world. The purpose of the article is to study the theoretical foundations of the concept of tolerance and isolating its psychological characteristics. In psychological science, there are several approaches to the understanding of the phenomenon of tolerance. Analysis of the literature showed that among them are psychophysiological, and interactive, personal, humanistic, cognitive. The definition of tolerance, such as tolerance – is an integral characteristic of the individual, which determines its ability in problem and crisis situations to interact with the environment in order to restore his neuro-psychological equilibrium, successful adaptation, to prevent confrontation and developing positive relationships with themselves and with the outside world. This shall include consideration of tolerance in a wide range: from understanding as neuro-psychological resistance to its evaluation as an ethical imperative of the individuals. We believe that it is the understanding of tolerance education provides stable psychologically, emotionally and ethically mature individual. Therefore, to develop tolerance is possible with the formation and development of psychological stability, system of positive attitudes, empathy, peace. Prospects for further research are to study deep the psychological characteristics of tolerance and isolating the components of interethnic tolerance among students.

Key words: tolerance, latitude.